

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.7.40](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.7.40)

УДК 330.59

*В. В. Грецька-Миргородська,
начальник управління інноваційного розвитку та іміджевих проєктів,
Харківська міська рада*

ДИНАМІКА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ ЗА ПЕРІОД ВІД ПОЧАТКУ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

*V. V. Hretska-Myrgorodska
Head of Innovative Development and Image Projects Office
Kharkiv city council*

THE DYNAMICS OF SOCIAL WELFARE IN UKRAINE SINCE THE BEGINNING OF THE MARKET TRANSFORMATION

Дана робота присвячена дослідженню рівня соціального забезпечення в Україні від початку процесу ринкової трансформації з метою аналізу динамічних змін показників рівнів соціального забезпечення, з проведенням порівняння їх із рівнем соціального забезпечення розвинутих країн, а також показників до початку періоду ринкової трансформації, як етапу стабільного стану економіки, в тому числі через те, що з поведінкової точки зору саме на даний рівень підсвідомо орієнтуються громадяни України і розуміння розходжень рівнів показників соціального забезпечення до початку ринкової трансформації дозволить сформулювати ефективні заходи державної політики, що усунуть раціональні передумови поведінкового сприйняття «А раніше було краще»

В процесі дослідження були використані статистичні дані, доступні з відкритих джерел, а також метод порівняння показників та аналізу динаміки їх змін.

ВВП на душу населення в цінах 1990 року впав майже в 2 рази. При цьому частка бюджету, що витрачається на задоволення соціальних потреб значно зросла (майже в 1,6 разів).

Забезпеченість медичним персоналом на 10 000 населення майже не змінилася проте значно змінилася структура закладів в сфері охорони здоров'я: зменшилася кількість лікувальних установ (стаціонар) (в 2,29 разів) при цьому кількість амбулаторно-поліклінічних закладів збільшилася (в 1,51 разів).

В сфері дошкільної освіти охоплення дітей дошкільними закладами залишилася на тому самому рівні. Так само на сьогодні кількість учителів в школах на 10 тисяч населення відповідає рівню 1991 року. Проте кількість учнів в одній школі та кількість учнів на 1 учителя знизилася відповідно в 1,35 та в 1,44 разів.

На фоні незначного зростання кількості студентів вищих навчальних закладів (зростання в 1,15 разів) докорінно змінилася структура в бік зростання кількості студентів вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації (зростання в 1,88 разів) при зменшенні загальної кількості студентів вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації (зменшення в 2,97 разів).

В сфері підготовки наукових кадрів та їх діяльності значно зросла кількість аспірантів та докторантів на 10 тис. населення (в 18,5 та в 33,1 разів відповідно) при зниженні кількості науковців в 3,09 разів.

Тобто найбільші зміни відбулися саме в сфері рівня ВВП на душу населення та умов для того, щоб ті хто проходить підготовку як науковець ставали професійними науковцями.

Результати досліджень можуть бути покладені в основу рішень щодо вдосконалення державної політики, в тому числі для переорієнтації акцентів з прямого надання соціальної допомоги на вирішення проблем соціального забезпечення на запуск відповідних суспільних процесів (розвиток підприємництва із високим рівнем доданої вартості та використання наукових розробок, сприяння розширенню соціальної відповідальності підприємців, тощо)

Практичне значення дослідження полягає в фіксації орієнтирів розвитку державної політики в сфері соціального забезпечення, спираючись як на динаміку показників, так і на модель соціального забезпечення за часів стабільного стану економіки на території, що займає на сьогодні України (час до початку процесів ринкової трансформації)

Цінність даної роботи в тому, що в ній як база аналізу взяти показники рівня соціального забезпечення до початку ринкової трансформації.

This paper deals with the study of the level of social security in Ukraine since the beginning of market transformation process. It is in order to analyze the dynamic changes by indicators of social welfare levels, comparing them with level of social security in developed countries, as well as indicators before the beginning of market transformation which is considered a stage of a stable economy state. As it is a behavioral point of view at this level, citizens of Ukraine are subconsciously guided and differences in the levels of social indicators are identified. Before market transformation it is possible to form effective measures of state policy that will eliminate rational preconditions for behavioral perception "It was better before".

In the paper statistical data is taken from open sources, as well as methods of comparing indicators and analyzing the dynamics of their changes are used.

The largest uncompensated changes occurred in GDP per capita (falling in almost 2 times) and conditions for those who have undergone training as scientists to become professional researchers (an increase in the number of postgraduate students in 18.5 times, with a decrease in the number of scientists in 3.09 times)

The results of the research may be a basis for decisions on improving dehyrement policies, due to reorientation of emphasis on direct provision of social assistance to address social security issues which is to launch relevant social processes (development of entrepreneurship with high added value and the use of scientific development, promotion of expansion of social correspondence of entrepreneurs, etc.)

The practical significance of the study is to fix guidelines for development of public policy in the field of social security, based on dynamics of indicators and model of social security during stable economy state on the territory occupied by Ukraine today (before the beginning of the processes of market transformation)

The significance of this work is added by that it is based on analysis of indicators of social security level before the beginning of market transformation.

Ключові слова: соціальне забезпечення; ринкова трансформація; освіта; охорона здоров'я; наука.

Keywords: social security; market transformation; education; health; science.

Постановка проблеми

Стратегія соціально-економічного розвитку України визначена рядом документів, основними з яких є [1] та [2]. Аналіз цього розвитку, подальші прогнози та програмні документи повинні здійснюватися відповідно до Постанови Кабінету Міністрів «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і

соціального розвитку та складання проєктів Бюджетної декларації та державного бюджету» від 26.04.2003 р. № 621 [3].

Більшою мірою аналіз тенденцій здійснюється за загальним часовим масивом даних, що прийнятно для стабільних систем без політичних та соціально-економічних криз, масштабних структурно-системних змін. Розрізняють аналіз за поточними показниками, з порівнянням із показниками розвинених країн, в порівнянні із показниками структури в стабільному стані до початку ринкових перетворень.

Поточні показники дозволяють зробити висновки щодо рівня забезпечення на сьогоднішній день, аналіз динаміки дозволяє виявити вплив зовнішніх чинників впродовж часу, порівняння із показниками розвинених країн дозволяє позиціонувати отримані результати в лінійку світових досягнень, порівняння із показниками до початку періоду трансформації дозволяє оцінити реальний результат перетворень, скорегувати суб'єктивне сприйняття рівня забезпечення соціальними благами. Таке корегування є дуже важливим саме в поведінковому аспекті, адже люди схильні порівнювати поточний стан речей із тим, який був за попередньої форми організації економіки. При цьому, людські порівняння часто оперують суб'єктивними даними (згадками, відчуттями, емоціями). До речі, за радянських часів в більшості наборів даних щодо економічного та соціального розвитку зазначався рівень показників 1913 року (як останнього року до корінних змін, спричинених спочатку першою світовою війною, а потім процесами зміну суспільного ладу і форми організації економіки).

Економічною теорією, що описує підхід до розвитку держави з урахуванням соціальних критеріїв, суб'єктивного сприйняття людським загалом, є теорія соціально-орієнтованої економіки. В рамках цієї теорії розроблені принципи розвитку економіки та соціального середовища, визначені показники, за якими необхідно оцінювати рівень їх розвитку. Проте, в існуючих дослідженнях оцінку рівня розвитку соціально-орієнтованої економіки розглядають, як правило, за макроекономічними показниками, які не в повній мірі відображають реальні умови, що створені для пересічного громадянина. Соціальна сторона людського життя може включати (і включає) різноманітний набір показників, який змінюється з часом. Змінюються показники, їх сприйняття певним загалом чи усим соціумом. Відслідковування таких змін, оцінка динаміки конкретних показників становить одну із головних задач моніторингу соціального середовища, визначення настроїв соціуму, прогнозу подальшого розвитку. Такі оцінки повинні постійно корегуватися. Це і визначає актуальність даного дослідження.

Огляд існуючих досліджень

Термін «соціально-орієнтована економіка» також є далеко не новим в економічному тезаурусі [4][5][6]. Він за своїм змістом знаходиться у межах концепції соціальної ринкової економіки з певним акцентом на високий рівень економічного розвитку, добробуту громадян та їх соціальної захищеності. Прикладом може бути наступна дефініція: «Під соціально-орієнтованою ринковою економікою необхідно розуміти певний тип економічної системи, який відрізняється високим рівнем економічного, політичного, соціального розвитку та забезпечує досягнення істотного рівня добробуту і якості життя, соціальної справедливості та захищеності» [4, с. 290].

Термін «соціально-орієнтована економіка» з'явився як продовження традиції, закладеної концепцією соціальної ринкової економіки, і несе певний відбиток дефініційної нечіткості. Він вживається як в сенсі, близького або тотожного до соціального ринкового господарства і/або соціальної держави [7], так і як наступний рівень соціалізації економіки [8].

Значний внесок у розробку концептуальних засад соціалізації економіки внесли фундаментальні роботи Ойкена В., Мюллер-Армака А., Хайека Ф.А., Геєця В.М., Эрхарда Л., Длугопольського О.В.

Питання показників за якими можна оцінювати реалізацію положень соціально-орієнтованої економіки розглянуто в роботах різних дослідників. Н. Базилев розглядає такі показники як ВВП на душу населення, кількість мігрантів, індекс розвитку людського капіталу та рівня бідності [4], але вони розглянуті лише як моментні показники. Ситнік І.В. розглядає як показник долю видатків на наукові дослідження та розробки [9], Бондарець М. розглядає стратегічні питання без огляду показників, що можуть бути вимірними [10]. В Дикань В. [11] та Черленяк І. І. [12] розглянуто значний набір показників соціальних стандартів (тривалість життя, грамотність населення, середня тривалість навчання, реальний ВВП на душу населення, сумарний коефіцієнт народжуваності, коефіцієнт народжуваності, коефіцієнт старіння населення, показник розслоеності суспільства за доходами, частка населення, що проживає за межею бідності, тощо), проте не розглянуто їх динаміки. Диха М.В. в своїй роботі [13] розглядає як показник видатки зведеного бюджету та видатки зведеного бюджету на соціальне забезпечення (в динаміці з 2000 до 2011 року).

Основні напрямки, за якими пропонується провести аналіз – це медицина (забезпеченість медичними послугами), освіта (кількість студентів та забезпечення дошкільною освітою), наука (кількість аспірантів/докторантів та дослідників), а також додати показники рівня доходів як загальний агрегований показник економічного розвитку.

При огляді існуючих досліджень не знайдено тих, що розглядають показники, за якими можна оцінити середню забезпеченість соціальними благами громадянина держави. Тобто на мікрорівні, адже саме він набагато точніше відображає причини формування вражень окремих громадян, аніж загальні макроекономічні показники.

Мета дослідження – провести аналіз поточного стану та динаміки показників безпосереднього забезпечення соціальними та економічними благами, та провести порівняння їх поточних значень із значеннями, що відповідають часу до початку ринкової трансформації та відображають рівень соціальної

забезпеченості громадян за весь період ринкової трансформації, а також визначити існуючі диспропорції, зробити висновки та сформувані рекомендації щодо формування державної політики необхідні для їх усунення.

Виклад основного матеріалу

Загальні показники економіки.

Глибокий спад виробництва призвів до відповідного скорочення доходів: від передреформеного піку до найнижчої точки спаду реальні доходи на душу населення впали більш ніж на 70% (на тлі середнього 15%-го зниження в країнах Східної Європи). Якщо в 1990 р. в Україні середній дохід на душу населення становив \$ 2760, то вже у 2000 р. цей показник (обчислений за методикою ВВП на душу населення за поточним курсом) знизився до \$ 617, тобто приблизно в 4,5 рази [14, с. 79], проте в 2017 році ВВП на душу населення становить \$ 2640,3 [Ошибка! Источник ссылки не найден.], також варто зазначити, що інфляція долара з 1990 року склала 87,8% [16], тобто в цінах 1990 року ВВП на душу населення в Україні складає \$1406,3. Такий результат показує, що ефективність економічної діяльності значно впала, а тому числі через те, що соціальні інститути не забезпечують ефективну розкриття потенціалу людини (школа та ЗВО не в повній мірі забезпечують отримання підготовки та кваліфікації, достатньої до ефективної економічної діяльності людини, технічні напрямки науки – не в повній мірі забезпечує новими технологіями в виробництві, а науки суспільно-гуманітарних напрямків – не забезпечують в достатній мірі ефективність публічного управління, створення та розвитку суб'єктів підприємництва та ефективного вирішення питань внутрішньої мотивації та рівня задоволеності громадян.

Охорона здоров'я

До найважливіших кількісних характеристик сфери охорони здоров'я відносяться показники забезпеченості населення медичними працівниками та установами. Дані табл. 1. говорять про те, що істотної зміни до 2000 р. не відбувалося.

Таблиця 1.

Забезпеченість населення медичним персоналом

роки	Кількість лікарів усіх спеціальностей			Кількість середнього медичного персоналу		
	усього, тис.	на 10 тис населення	базисний індекс	усього, тис.	на 10 тис населення	базисний індекс
1990	227	44,0	1,00	607	117,5	1,00
1995	230	45,1	1,03	595	116,5	0,99
2000	226	46,2	1,05	541	110,3	0,94
2005	224	47,9	1,09	496	106,2	0,90
2010	225 ⁴	49,3	1,12	467	102,4	0,87
2015	186 ⁴	43,7	0,99	372	87,3	0,74
2017	186 ⁴	44,1	1,00	360	85,4	0,73

Джерело: власні розрахунки за даними [17]

Чисельність лікарів до 2010 р. поступово зростала: до 2010 року зростання склало 12% відносно 1990 р. Кількість середнього медичного персоналу має більш виражену тенденцію до зниження, особливо після 2010 р. (рис. 1). До 2017 р. скорочення склало 27% до 1990 р.

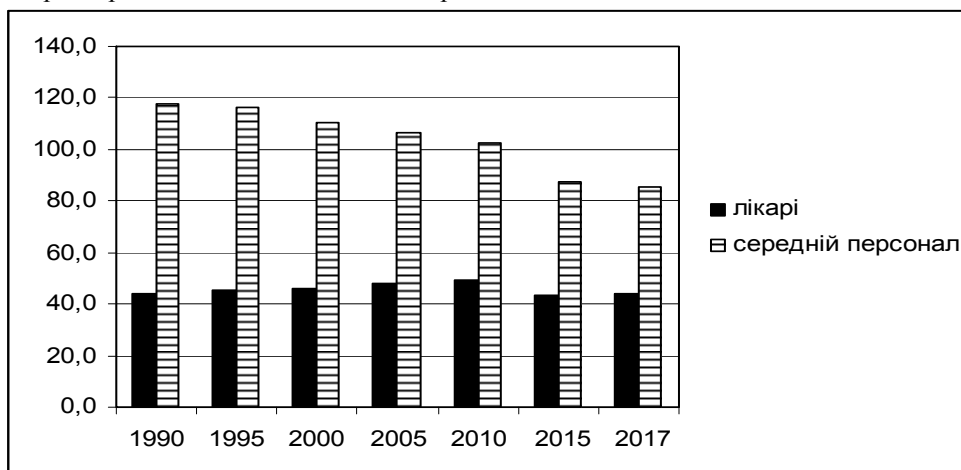

Рис. 1. Динаміка забезпеченості населення медичним персоналом (на 10 тис населення)

Джерело: власна розробка за даними [17]

Для порівняння наведемо дані Євросоюзу і постсоціалістичних країн. У 1999 р. чисельність лікарів на 10 тис населення становила в: Швеції – 30,2; Німеччині – 32,1; Норвегії – 32,9; Польщі – 22,6; Угорщині – 31,0;

Білорусі – 45,7. У 2008 р. цей Показник склав: Швеції – 34,9; Німеччині – 34,8; Норвегії – 38,3; Польщі – 19,9; Угорщині – 27,8; Білорусі – 48,4 [18, с. 589].

Тобто кількість лікарів залишається вищою, ніж в країнах ЄС.

Кількість лікувальних закладів стаціонарного типу до 1995 р. залишалася постійною, а далі почала зменшуватися: до 2000 р. – на 15%, до 2010 р. – майже на 30% і до 2017 р. їх залишилося менше половини – 44% від кількості 1990 р. Аналогічна картина спостерігається і з кількістю лікарняних ліжок (табл. 2).

Таблиця 2.
Забезпеченість лікувальними установами (стаціонар)

	Кількість лікарняних закладів		Кількість лікарняних ліжок		
	Усього, тис	базисний індекс	усього, тис.	на 10 тис населення	Базисний індекс
1990	3,9	1,00	700	135,50	1,00
1995	3,9	1,00	639	125,10	0,92
2000	3,3	0,85	466,0	95,00	0,70
2005	2,9	0,74	445	95,20	0,70
2010	2,8	0,72	429,0	94,00	0,69
2015	1,8	0,46	332	78,10	0,58
2017	1,7	0,44	309	73,10	0,54

Джерело: власні розрахунки за даними [17]

Кількість лікарняних ліжок почала скорочуватися більш різко: до 2000 р. – на 30%. Але після 2010 р. падіння сповільнилося і до 2017 р. «вціліло» більше половини – 54% (табл. 2).

Для порівняння наведемо кількість лікарняних ліжок на 10 тисяч населення в країнах Європи та пострадянських країнах у 2008 р.: Німеччині – 84,6; Польщі – 52,3; Угорщині – 71,3; Білорусі – 112,3 [18].

Протилежну тенденцію показує динаміка забезпеченості амбулаторно-поліклінічними закладами (табл. 3). Їх кількість почала монотонно зростати, починаючи з 1991 р. і до 2000 р. зросла на 7%, істотний стрибок ми бачимо до 2010 р. – на 30%, а до 2017 р. число таких закладів збільшилося в півтора рази. Схожу динаміку показує планова потужність (пропускна здатність) амбулаторно-поліклінічних установ: монотонне зростання з більш вираженою стабілізацією після 2010 р. (табл. 3).

Таблиця 3.
Забезпеченість амбулаторно-поліклінічними установами

Роки	Кількість амбулаторно-поліклінічних закладів		Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів		
	Усього, тис	базисний індекс	кількість відвідувань за зміну, тис.	на 10 тис населення	Базисний індекс
1990	6,9	1,00	895	173,1	1,00
1995	7,2	1,04	966	189,0	1,09
2000	7,4	1,07	973	198,4	1,15
2005	7,8	1,13	990	211,7	1,22
2010	9,0	1,30	993	217,7	1,26
2015	10,0	1,45	912	214,2	1,24
2017	10,4	1,51	923	218,6	1,26

Джерело: власні розрахунки за даними [17]

Освіта. Кількість навчальних закладів освіти різних рівнів акредитації мають суттєві відмінності у тенденціях з початку ринкової трансформації (табл. 4).

Таблиця 4.
Кількість студентів і навчальних закладів вищої освіти

роки	Кількість ВНЗ, од				Кількість студентів у ВНЗ, тис. осіб			
	I-II рівні	базисний індекс	III-IV рівні	базисний індекс	I-II рівні	базисний індекс	III-IV рівні	базисний індекс
1990/91	742	1,00	149	1,00	757	1,00	881,3	1,00
1995/96	782	1,05	255	1,71	617,7	0,82	922,8	1,05
2000/01	664	0,89	315	2,11	528	0,70	1402,9	1,59
2005/06	606	0,82	345	2,32	505,3	0,67	2203,8	2,50
2010/11	505	0,68	349	2,34	361,5	0,48	2129,8	2,42

2015/16	371	0,50	288	1,93	230,1	0,30	1375,2	1,56
2017/18	372	0,50	289	1,94	208,6	0,28	1330	1,51

Джерело: власні розрахунки за даними [17]

Кількість навчальних закладів I-II рівнів акредитації (технікуми, коледжі, училища) зростала до 1996 року, а потім поступово зменшувалася і скоротилася до 2018 року вдвічі. Ще більш масштабне падіння спостерігається у контингенті студентів у цих закладах: майже з початку періоду починається негативний тренд, і до 2018 року залишилася тільки третина від початкової величини.

Кількість навчальних закладів III-IV рівнів акредитації (університети, академії, інститути) монотонно зростає з початку періоду до 2010 року (зростання у 2,3 рази), потім спостерігається поступове скорочення, але на 2017–2018 навчальний рік їх кількість перевищувала початкову величину майже у 2 рази. Аналогічну тенденцію демонструє динаміка контингенту студентів, але зростання закінчилося раніше, до 2005 р., і досягло 2,5 разів. Після 2005 року відбулося різке падіння: на 2017/18 навчальний рік кількість закладів III-IV рівня акредитації перевищувала рівень 1990/91 навчального року у 1,94 рази (рис. 2, таблиця 4).

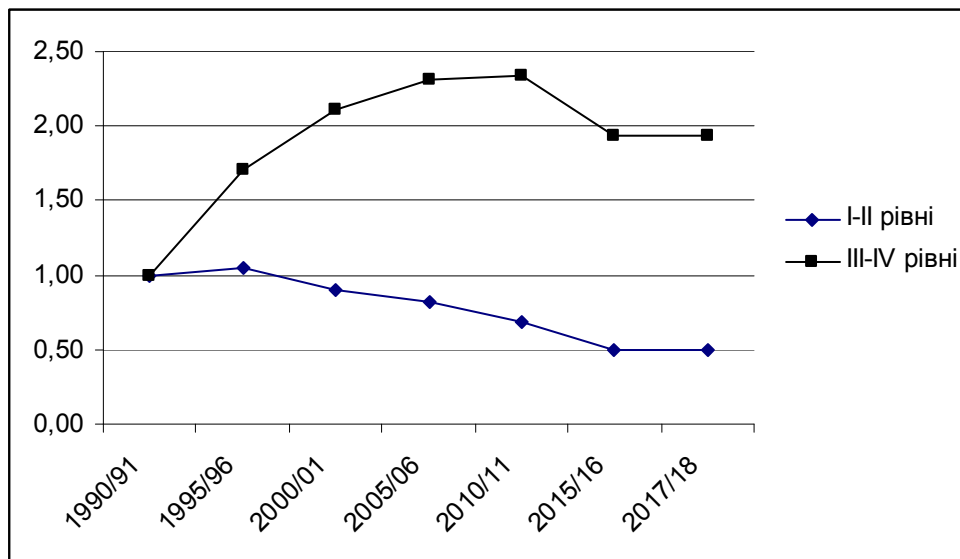

Рис. 2. Темпи зростання кількості закладів вищої освіти різних рівнів акредитації

Джерело: власна розробка за даними [17]

Як показує рис. 2, спільною рисою цих тенденцій можна вважати тільки певну стабілізацію динаміки наприкінці періоду (2015–2017 рр.), а у цілому вони є протилежними. Аналогічний висновок можна зробити й на підставі рис. 3.

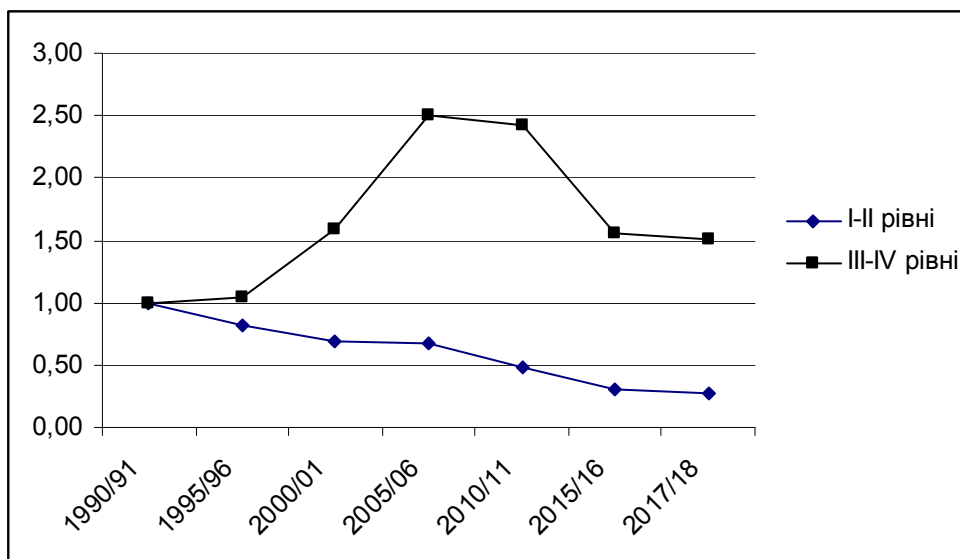

Рис. 3. Темпи зростання кількості студентів закладів вищої освіти різних рівнів акредитації

Джерело: власна розробка за даними [17]

Важливим показником вищої освіти університетського рівня є динаміка аспірантів та докторантів. Ці тенденції також мають свою специфіку. Зростання кількості аспірантів продовжувалося до 2010 року, потім спостерігається певне скорочення, але у 2017 році їх кількість була майже у 2 рази більше рівня 1990 року (табл. 5).

Таблиця 5.
Кількість аспірантів та докторантів

роки	Кількість аспірантів		Кількість докторантів	
	усього, осіб	базисний індекс	усього, осіб	базисний індекс
1991	13596	1,00	503	1,00
1995	17464	1,28	1105	2,20
2000	23295	1,71	1131	2,25
2005	29866	2,20	1315	2,61
2010	34653	2,55	1561	3,10
2015	28487	2,10	1821	3,62
2017	24786	1,82	1646	3,27

Джерело: власні розрахунки за даними [17]

Кількість докторантів зростала до 1998 року, потім був період певної стабілізації на рівні 1100–1200 осіб до 2003 р., а з 2004 року почався новий суттєвий підйом: у 2015 році цей показник перевищував рівень 1990 р. у 3,6 рази. Наприкінці спостерігається деяке зменшення, але незважаючи на це, що є схожим на динаміку аспірантів, після 2010 року видно різницю між тенденціями змін кількості аспірантів та докторантів (рис. 4).

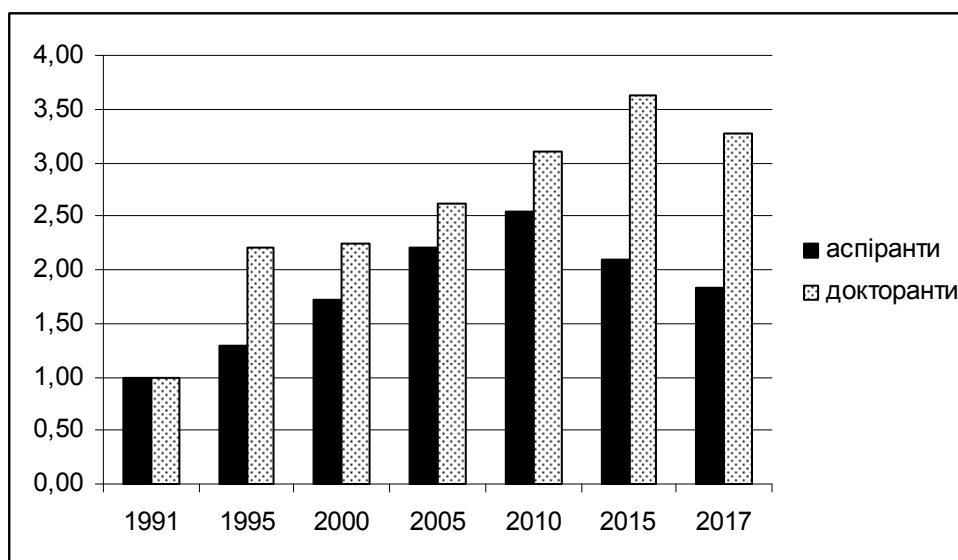

Рис. 4. Динаміка темпів зміни кількості аспірантів та докторантів

Джерело: власна розробка за даними [17]

Дошкільні заклади. За роки ринкової трансформації здійснювалася тенденція скорочення цієї сфери освіти (табл. 6).

Таблиця 6.
Кількість дошкільних закладів

роки	Кількість закладів		Кількість дітей у закладах, тис.		Охоплення дітей, %
	усього, тис.	базисний індекс	усього, тис.	базисний індекс	
1990	24,5	1,00	2428	1,00	57
1995	21,4	0,87	1536	0,63	44
2000	16,3	0,67	983	0,40	40
2005	15,1	0,62	1032	0,43	51
2010	15,6	0,64	1273	0,52	53
2015	14,8	0,60	1291	0,53	55
2016	14,9	0,61	1300	0,54	57

2017	14,9	0,61	1304	0,54	57
------	------	------	------	------	----

Джерело: власні розрахунки за даними [17]

Особливо активно цей процес йшов до 2000 року, коли кількість закладів зменшилася більш ніж на 30%. Далі падіння уповільнилося та майже стабілізувалося: у 2005–2017 рр. показник тримався на рівні 60–64% у порівнянні з 1990 р. Більш інтенсивно на початку періоду зменшувалася кількість дітей у закладах, але з 2005 р. вона почала зростати і стабілізувалася з 2010 р. на рівні 54% від бази 1990 р. Проте слід зазначити, що за вказаних тенденцій скорочення охоплення дітей закладами, тобто процентне відношення кількості дітей у закладах до загальної кількості дітей відповідного віку, після падіння у 90-х роках вийшло на рівень 1990 р. і стабілізувалося (рис. 5).

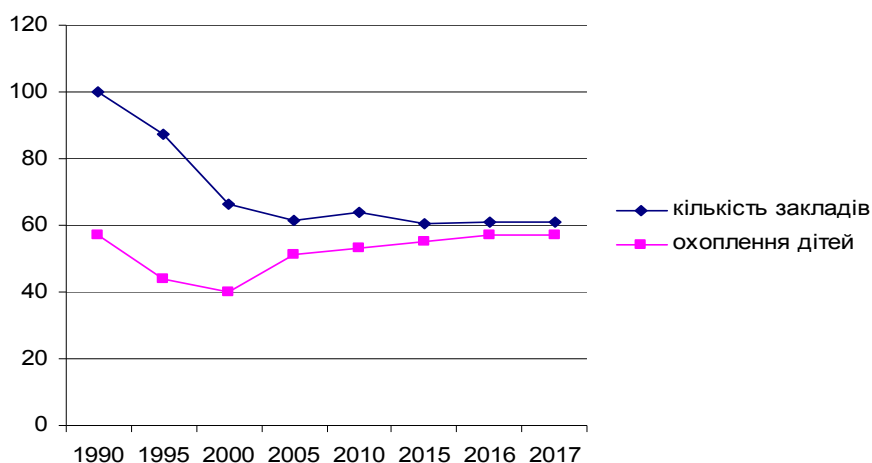

Рис. 5. Зміна кількості закладів та охоплення дітей закладами (%)

Джерело: власна розробка за даними [17]

Загальноосвітні навчальні заклади. У цій сфері також спостерігається тенденція скорочення кількості закладів, учнів та у меншій мірі учителів (табл. 7).

Таблиця 7.

Показники загальноосвітніх навчальних закладів

Роки	Кількість закладів		Кількість учнів		Кількість учителів		Учні/ Учителі
	усього, тис	базисний індекс	усього, тис	базисний індекс	усього, тис	базисний індекс	
1990/91	21,8	1,00	7132	1,00	537	1,00	13
1995/96	22,3	1,02	7143	1,00	596	1,11	12
2000/01	22,2	1,02	6764	0,95	577	1,07	12
2005/06	21,6	0,99	5399	0,76	543	1,01	10
2010/11	20,3	0,93	4299	0,60	515	0,96	8
2015/16	17,3	0,79	3783	0,53	444	0,83	9
2016/17	16,9	0,78	3846	0,54	438	0,82	9
2017/18	16,2	0,74	3922	0,55	440	0,82	9

Джерело: власні розрахунки за даними [17]

Після відносно стабільного становища у 90-х роках кількість закладів, і ще більше учнів, почала негативну динаміку: на початок навчального року 2017/18 кількість закладів скоротилася більш, ніж на чверть, а учнів – майже на половину. Процес зменшення кількості учителів був більш повільним: скорочення почалося лише після 2010 р. і наприкінці періоду склало біля 20%. Наслідком цих нерівномірних тенденцій стало покращення співвідношення учнів та учителів. Цей показник, який можна вважати характеристикою навантаження учителів, зменшився з 13 (учнів на 1 учителя) до 9.

Проведений аналіз підтверджує висновок, що ринкові реформи в Україні проводилися без потрібного «налаштування» на соціалізацію економіки, обґрунтований вибір моделі соціального захисту не був своєчасно зроблений на початку ринкового перетворення економіки. Це призвело до кризових явищ у соціальній сфері і тих тенденцій і трендів, які проаналізовані в даному підрозділі.

Ринкові та соціальні реформи були не просто розбалансовані: трансформація механізмів соціального забезпечення та соціального захисту значно запізнилася відносно ринкових перетворень, фактично перші інституційні кроки були зроблені тільки після 2000 р. Вони показують певний дрейф України в бік

консервативної моделі соціального захисту, зберігаючи за державою значні функції з підтримки соціальної сфери. Незважаючи на певні кроки з її «лібералізації», держава не проводить рішучих заходів зі скорочення системи освіти і охорони здоров'я, більшість яких залишається на бюджетному фінансуванні (це підтверджується даними про забезпеченість населення установами та фахівцями цих сфер, а про їх доступність можна судити з динаміки показників охоплення населення).

Сформуємо загальні показники, на яких можна спиратися в питаннях структури (орієнтація в цілому на відносних показниках із урахуванням кількості населення).

Таблиця 8.
Показники соціальної сфери

Показник	Період до початку ринкової трансформації	Поточний час	Збільшення/ Зменшення, разів
Загальні показники доходів, витрат на соціальну сферу, кількості населення			
Соціальні витрати (загальні), частка від бюджету	10,10 (1990)	16,62 (2018)	↑ (1,64)
ВВП на душу населення в цінах 1990 року	\$ 2760 (1990)	\$1458 (2017)	↓ (1,89)
Населення, тис	51944,4(1991)	42386,4(2017)	↓ (1,23)
Охорона здоров'я			
Забезпеченість медичним персоналом на 10 тис. населення	44,0 (1990)	44,1 (2017)	= (1,00)
Кількість лікувальних установ (стаціонар), тис	3,9 (1990)	1,7 (2017)	↓ (2,29)
Кількість лікарняних ліжок, на 10 тис. населення	135,50 (1990)	73,10 (2017)	↓ (1,85)
Кількість амбулаторно-поліклінічних установ, на 10 тис. населення	6,9 (1990)	10,4 (2017)	↑ (1,51)
Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів, на 10 тис. населення	173,1 (1990)	218,6(2017)	↑ (1,26)
Освіта (дошкільна, середня, вища)			
Охоплення дітей дошкільними закладами, %	57 (1990)	57 (2017)	= (1)
Середня кількість учнів в 1 школі	327 (1990/91)	242 (2017/18)	↓ (1,35)
Кількість учителів в школах, на 10 тис. населення	103,4 (1990/91)	103,8 (2017/18)	= (1)
Учнів на 1 вчителя	13 (1990/91)	9 (2017/18)	↓ (1,44)
Кількість закладів вищої освіти (I-II рівні), на 10 тис. населення	0,143 (1990/1991)	0,0878	↓ (1,63)
Кількість навчальних закладів вищої освіти (III-IV рівні), на 10 тис. населення	0,029 (1990/1991)	0,0682 (2017/18)	↑ (2,35)
Кількість студентів навчальних закладів вищої освіти (I-II рівні), на 10 тис. населення	146 (1990/1991)	49,2 (2017/18)	↓ (2,97)
Кількість студентів навчальних закладів вищої освіти (III-IV рівні), на 10 тис. населення	167 (1990/1991)	313,8 (2017/18)	↑ (1,88)
Кількість студентів всіх навчальних закладів (I-IV рівні), на 10 тис. населення	315,39 (1990/1991)	362,99 (2017/18)	↑ (1,15)
Наука			
Кількість аспірантів, на 10 тис. населення	0,316 (1991)	5,848 (2017)	↑ (18,5)
Кількість докторантів, на 10 тис. населення	0,097 (1991)	3,208 (2017)	↑ (33,1)
Кількість науковців, на 10 тис. населення	56,793 (1991)	18,367 (2013)	↓ (3,09)
аспіранти/студенти	1,54 (1991)	1,86 (2017)	↑ (1,21)
докторанти/аспіранти	3,70 (1991)	6,64 (2017)	↑ (1,79)

Джерело: Розроблено автором на основі даних таблиць 1-7

Висновки

ВВП на душу населення в цінах 1990 року впав майже в 2 рази. При частка бюджету, що витрачається на задоволення соціальних потреб значно зросла (майже а 1,6 разів).

Забезпеченість медичним персоналом на 10 000 населення майже не змінилася проте значно змінилася структура закладів в сфері охорони змінилася кількості лікувальних установ (стаціонар) (в 2,29 разів) при цьому кількість амбулаторно-поліклінічних закладів збільшилася (в 1,51 разів).

В сфері дошкільної освіти охоплення дітей дошкільними закладами залишилася на тому самому рівні. Так само на сьогодні кількість учтиелів в школах на 10 тисяч населення відповідає рівню 1991 року.

Проте кількість учнів в одній школі та кількість учнів на 1 учителя знизилися відповідно в 1,35 та в 1,44 разів.

На фоні незначного зростання кількості студентів вищих навчальних закладів (зростання в 1,15 разів) докорінно змінилася структура в бік зростання кількості студентів вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації (зростання в 1,88 разів) при зменшенні студентів вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації (зменшення в 2,97 разів).

В сфері підготовки наукових кадрів та їх діяльності значно зросла кількість аспірантів та докторантів на 10 тис. населення (в 18,5 та в 33,1 разів відповідно) при зниженні кількості науковців в 3,09 разів.

Спираючись на отримані показники можна сформулювати пріоритети державної політики: 1. Підвищення ВВП на душу населення в першу чергу – через сприяння створенню робочих місць з високим рівнем оплати. 2. Високий рівень оплати забезпечити за збільшення якості підготовки студентів як майбутніх спеціалістів та узгодження програм із роботодавцями, які можуть запропонувати високий рівень оплати. 3. Підвищення кількості науковців через створення сприятливих умов для наукової діяльності, в першу чергу через орієнтацію на наукові дослідження та розробки для сфер які зацікавлені у впровадженні інновацій та здатні виділяти для цього необхідні кошти. 4. Підвищити ефективність використання шкільного фонду та відношення учень/вчитель за рахунок оптимізації навантаження на вчителів, в тому числі через зменшення не навчального навантаження.

Вирішення цих питань на рівні державної політики є важливими для завершення процесу ринкової трансформації (наведені рішення є, в цілому, вимогою ринку і відсутність орієнтації сучасної освіти та науки на потреби ринку є одним із наслідків незавершеного процесу ринкової трансформації).

При цьому впровадження ринкового підходу в соціальній сфері має бути системним, а не на рівні окремих економічних агентів. Для цього необхідне випереджальне творення інститутів соціального захисту перед інститутами ринкової економіки. Ключове призначення інститутів соціального захисту – забезпечувати умови комфортного існування людини в соціумі, що, в свою чергу, створює умови для її ефективної економічної діяльності. Тому важливе надання їм вирішальної національної специфіки та опора на механізми самоорганізації населення, в першу чергу на рівні місцевого самоврядування.

Перспективою розвитку даного дослідження є робота підходів та алгоритмів впровадження висновків із результатів проведеного аналізу в реальні процеси розвитку соціальної та економічної сфери держави.

Література.

1. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку "Україна – 2020» № 5/2015 від 12 січня 2015 року Стратегія сталого розвитку 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10> (дата звернення 20.05.2019)
2. Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» від 6 серпня 2014 р. № 385 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> (дата звернення 20.05.2019)
3. Постанова Кабінету Міністрів «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проектів Бюджетної декларації та державного бюджету» від 26 квітня 2003 р. № 621 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621-2003-%D0%BF#n38> (дата звернення 20.05.2019)
4. Базылев Н., Базылева М. Социально-ориентированная рыночная экономика и ее эволюция // Экономический вестник. Беларусь: Институт приватизации и менеджмента. – 2003. – №. 3. – С. 288–313.
5. Дикань В. Л. Социально-ориентированная рыночная экономика Украины в условиях глобализации // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2011. – №. 35. – С. 15–19.
6. Геєць В. Соціогуманітарні складові перспектив переходу до соціально орієнтованої економіки в Україні // Економіка України. – 2000. – №. 1. – С. 4–11.
7. Головінов О. Соціально-орієнтована ринкова економіка як модель соціальної держави / О. Головінов // Економіка та держава. – 2007. – №. 2. – С. 10–12.
8. Демичева Татьяна Николаевна. Формирование социально ориентированной экономики (Теоретические аспекты) : Дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01 : Н. Новгород. – 2003. – 165 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://economy-lib.com/formirovanie-sotsialno-orientirovannoy-ekonomiki> (дата звернення: 03.05.2019).
9. Ситнік І. В., Гончаренко Т. В. Модель формування соціально орієнтованого ринкового господарства в Україні та напрями її реалізації // Економіка промисловості. – 2012.
10. Бондарець М. Глобальні стратегії трансформації та структурної модернізації соціально-економічного розвитку транзитивних країн // Дослідження міжнародної економіки. – 2011.
11. Дикань В. Л. Європейська модель соціально орієнтованої економіки в реаліях України // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – №. 37.
12. Черленяк І. І. Про методіку дослідження ідентифікації європейських соціальних стандартів // Стратег. пріоритети. – 2008. – №. 4. – С. 9.
13. Диха М. В. Принципові підходи до визначення стратегії соціально-економічного розвитку держави // Економіка України. – 2013. – №. 2. – С. 29–37.
14. Гальчинський А. Час виправляти помилки // Віче. – 2000. – №7. – С. 77–83.,

15. Державна Служба Статистики України: офіційний сайт. Розділ «Внутрішній валовий продукт» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/vvp_u.htm (дата звернення 20.05.2019)
16. Сайт StatBureau. Inflation Rate in the United States of America, 2018 – Режим доступу: <https://www.statbureau.org/ru/united-states/inflation-tables> (дата звернення 20.05.2019)
17. Державна Служба Статистики України: офіційний сайт // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.05.2019).
18. Длугопольський О.В. Суспільний сектор економіки і публічні фінанси в епоху глобальних трансформацій: моногр. // Тернопіль: Екон. думка ТНЕУ, 2011. – 632 с.

References.

1. President of Ukraine (2015), Decree of the President of Ukraine “On Sustainable Development Strategy“ Ukraine 2020 ”No. 5/2015 of 12 January 2015, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10> (Accessed 20 May 2019).
2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution of the Cabinet of Ministers “On Approving the State Regional Development Strategy for the Period up to 2020”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> (Accessed 20 May 2019).
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2003), Resolution of the Cabinet of Ministers "On Development of Forecast and Programming Documents of Economic and Social Development and Drafting of the Budget Declaration and State Budget", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621-2003-%D0%BF#n38> (Accessed 20 May 2019).
4. Bazylev, N. and Bazyleva, M. (2003), "Socially oriented market economy and its evolution", *Jekonomicheskij vestnik. Belarus': Institut privatizacii i menedzhmenta*, vol. 3, pp. 288–313.
5. Dikan', V. L. (2011), "Socially-oriented market economy of Ukraine in the context of globalization", *Visnik ekonomiki transportu i promyslovosti*, vol. 35, pp. 15–19.
6. Heiets, V. (2000), "Sociohumanitarian components of perspectives of transition to socially oriented economy in Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 1, pp. 4–11.
7. Holovinov, O. (2007), "Social-oriented market economy as a model of social state", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 10–12.
8. Demicheva Tat'jana Nikolaevna (2003), "Formation of a socially oriented economy (Theoretical Aspects)", Abstract of Ph.D. dissertation, 08.00.01, N. Novgorod, Russia, P. 165, [Online], available at: <http://economy-lib.com/formirovanie-sotsialno-orientirovannoy-ekonomiki> (Accessed 03 May 2019).
9. Sytnik, I. V. and Honcharenko, T. V. (2012), "Model of formation of socially oriented market economy in Ukraine and directions of its realization", *Ekonomika promyslovosti*.
10. Bondarets, M. (2011), "Global Strategies for Transformation and Structural Modernization of Socio-Economic Development of Transition Countries", *Doslidzhennia mizhnarodnoi ekonomiky*.
11. Dykan, V. L. (2012), "European Model of Socially Oriented Economy in the Realities of Ukraine", *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 37.
12. Cherleniak, I. I. (2008), "About the methodology for the study of the identification of European social standards", *Strateh. priorityety*, vol. 4, p. 9.
13. Dykha, M. V. (2013), "Principal approaches to determining the strategy of socio-economic development of the state", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 2, pp. 29–37.
14. Halchynskiy, A. (2000), "Time to correct errors", *Viche*, vol. 7, pp. 77–83.,
15. State Statistics Service of Ukraine, The section "Gross Domestic Product", available at: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/vvp_u.htm (Accessed 20 May 2019).
16. StatBureau. Inflation Rate in the United States of America, 2018 – Rezhym dostupu: <https://www.statbureau.org/ru/united-states/inflation-tables> available at: (Accessed 20 May 2019).
17. State Statistics Service of Ukraine <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 03 May 2019).
18. Dluhopolskyi, O.V. (2011), *Suspilnyi sektor ekonomiky i publichni finansy v epokhu hlobalnykh transformatsii* [Public Sector of Economy and Public Finance in the Age of Global Transformation], Ekon. dumka TNEU, Ternopil, Ukraine, P. 632.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2019 р.